Akademkinja Hasnija Muratagić-Tuna

BAŠIĆ O JEZIKU*

Akademician Hasnija Muratagić-Tuna

BAŠIĆ ON LANGUAGE*

* Dijelovi iz ovoga rada bili su predmet referata podnesenog na naučnom skupu u CANU povodom obilježavanja desetogodišnjice smrti Huseina Bašića.

* Parts of this paper were the topic of a report presented at the scientific meeting at CANU on the occasion of marking the tenth anniversary of Husein Bašić's death.

APSTRAKT

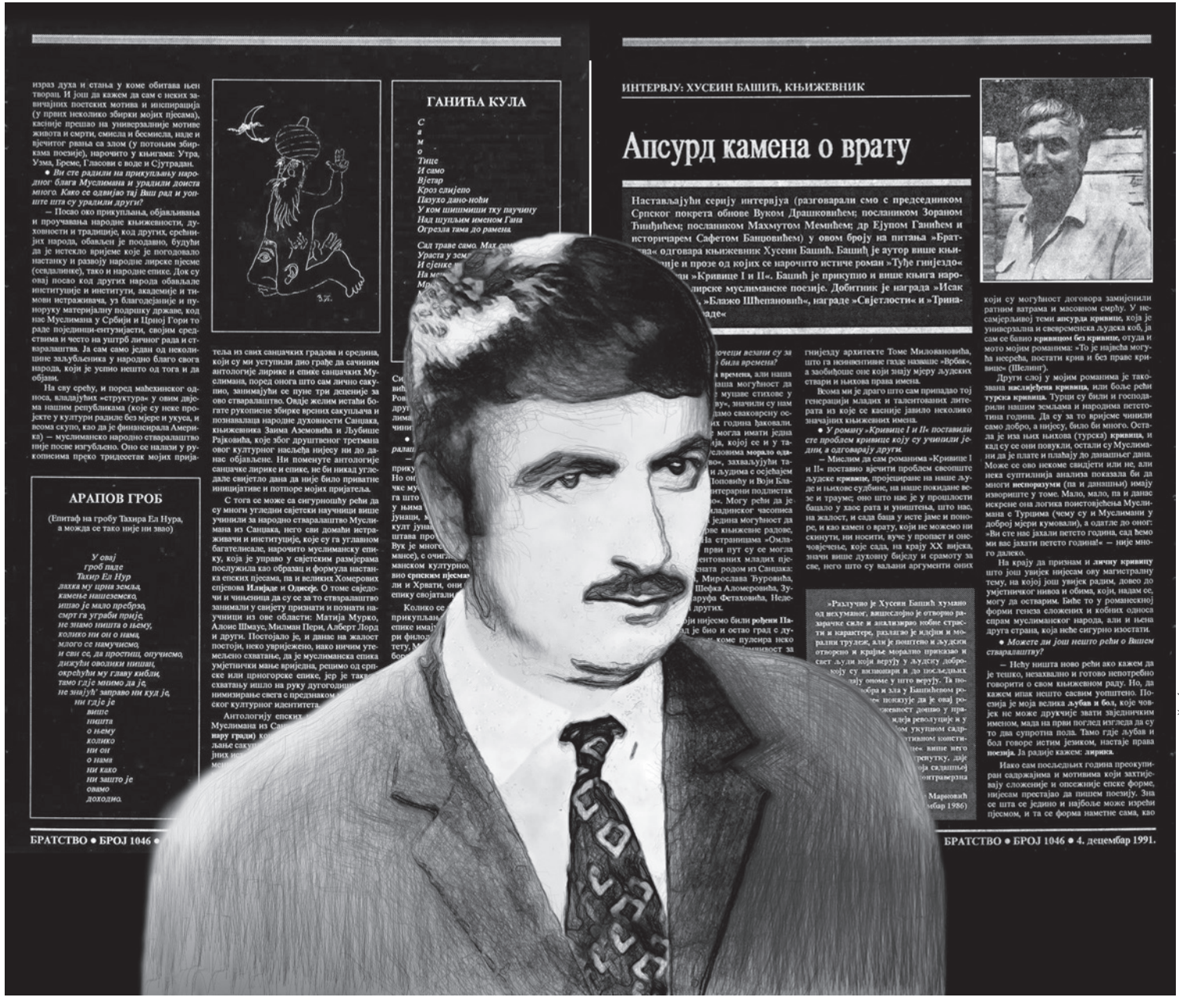
U radu govorimo o tome kako je Husein Bašić u svojim djelima, uglavnom književnim, tumačio mnoge jezičke pojave, počev od same definicije jezika, preko opisa glasovnih vrijednosti, opisa izgovorenih riječi, pa sve do opisa karakterističnog govora pojedinih svojih, vrlo raznovrsnih, likova. Posebnu smo pažnju posvetili govoru ljudi našega porijekla na prostorima Turske, u kojoj su živjeli prije i poslije Osmanskog carstva, jer je o njima Bašić najviše pisao, ali i govoru ljudi na našim prostorima. Moglo se vidjeti da je Husein Bašić bio odličan znalac jezika, da je umio otkriti tanane nijanse svih jezičkih jedinica, što i nije neočekivano, s obzirom na to da je završio studij književnosti i jezika.

Ključne riječi: *Husein Bašić, bošnjački/bosanski jezik, miješani jezici, jezički znak, govor, riječ, glas, gestovi i mimika, živi govor, dijaletologija, kodifikacija.*

APSTRACT

In this paper we have shown how Husein Bašić in his works, mainly literary, interpreted many linguistic phenomena, starting from the very definition of language, through the description of voice values, description of the spoken words, to the description of the characteristic speech of the some of his, very diverse, characters. Particular attention was devoted to the speech of people of our origin in the territory of Turkey, where they lived before and after the Ottoman Empire, because Bašić was mostly writing about them, but also about the speech of people in our region. One could see that Husein Bašić was a great connoisseur of language, that he was able to reveal subtle nuances of language units, which was not unexpected, given that he completed the study of literature and language.

Key words: *Husein Bašić, Bosniak/Bosnian language, mixed languages, language sign, speech, word, voice, gestures and facial expressions, live speech, dialectology, codification.*

израз духа и стања у коме обитава њен творац. И још да кажем да сам с неких завичајних постских мотива и инспирација (у првих неколико збирки мојих пјесама), касније прешао на универзалније мотиве живота и смрти, смисла и бесмисла, наде и вјечитог рвања са злом (у потоњим збиркама поезије), нарочито у књигама: Утра, Узма, Бреме, Гласови с воде и Сјутрадан.

• *Ви сте радили на прикупљању народног блага Муслимана и урадили доиста много. Како се одвијао тај Ваш рад и успјште шта су урадили други?*

— Посао око прикупљања, објављивања и проучавања народне књижевности, духовности и традиције, код других, сређенијих народа, обављен је поодавно, будући да је истекло вријеме које је погодовало настанку и развоју народне лирске пјесме (севдалинке), тако и народне епике. Док су овај посао код других народа обављале институције и институти, академије и тимови истраживача, уз благодејање и пуноруку материјалну подршку државе, код нас Муслимана у Србији и Црној Гори то раде појединци-ентузијасти, својим средствима и често на уштрб личног рада и стваралаштва. Ја сам само један од неколицине залубљеника у народно благо свога народа, који је успио нешто од тога и да објави.

На ову срећу, и поред мађионичког односа, владајућих «структура» у овим двјема нашим републикама (које су неке пројекте у култури радиле без мјере и укуса, и веома скупо, као да је финансирала Америка) — муслиманско народно стваралаштво није посве изгубљено. Оно се налази у рукописима преко тридесетак мојих прија-

АРАПОВ ГРОБ

(Епитаф на гробу Тахира Ел Нура, а можда се тако није ни звао)

У овај
гроб паде
Тахир Ел Нур
дакка му црна земља,
камење нашемешко,
иштао је мало пребрза,
смрт га ургаби прије,
не знамо ништа о њему,
колико ни он о нама,
много се намучисмо,
и сви се, да простиш, опучисмо,
дикуући оволики ништан,
окрећући му главу кибли,
тамо гдје мимо да је,
не знајући заправо ни кул је,
ни гдје је
више
ништа
о њему
колико
ни он
о нама
ни како
ни зашто је
овамо
доходио.

ГАНИЋА КУЛА

С
а
м
о
Тиће
И само
Вјетар
Кроз слијепо
Пазухо дано-ноћи
У ком шишмиши тку паучину
Над шупљим именом Гања
Огрезла тама до рамена

Сал траве само. Мах сан
Урасташ у зем
И сјенке
На м
М

тела из свих сандачких градова и средина, који су ми уступили дио грађе да сачиним антологије лирике и епике сандачких Муслимана, поред онога што сам лично сакупио, занимаљући се пуне три деценије за ово стваралаштво. Овдје желим истаћи богате рукописне збирке врсних сакупљача и познавалаца народне духовности Санџака, књижевника Заима Аземовића и Љубише Рајковића, које због друштвеног третмана овог културног наслеђа нијесу ни до данас објављене. Ни поменуте антологије сандачке лирике и епике, не би никад угледале свјетло дана да није било приватне иницијативе и потпоре мојих пријатеља.

С тога се може са сигурношћу рећи да су многи угледни свјетски научници више учинили за народно стваралаштво Муслимана из Санџака, него сви домаћи истраживачи и институције, које су га углавном богателисале, нарочито муслиманску епику, која је управо у свјетским размјерама послужила као образац и формула настанка епских пјесама, па и великих Хомерових епјсвова **Илијаде** и **Одисеје**. О томе свједоче и чињенице да су се за то стварапштво занимали у свијету признати и познати научници из ове области: Матија Мурко, Алоис Шмауз, Милман Пери, Алберт Лорд и други. Постојало је, и данас на жалост постоји, неко уврнијено, иако ничим утемељено схватање, да је муслиманска епика умјетнички мање вриједна, рецимо од српске или црногорске епике, јер је таквим схватању ишло на руку дугогодишње минимизирање свега с предзнаком српског културног идентитета.

Антологију епских
Муслимана из Са
ниру граде) ко
дање сакуп
јних и

ИНТЕРВЈУ: ХУСЕИН БАШИЋ, КЊИЖЕВНИК

Апсурд камена о врату

Настављајући серију интервјуа (разговарали смо с председником Српског покрета обнове Вуком Драшковићем; послаником Зораном Тинићем; послаником Махмутом Мемићем; др Ејупом Ганићем и историчарем Сафетом Бапговићем) у овом броју на питања »Братства« одговара књижевник Хусеин Башић. Башић је аутор више књига прозе и прозе од којих се нарочито истиче роман »Туђе гнијездо« (награда »Кривине I и II«. Башић је прикупио и више књига народне лирске муслиманске поезије. Добитник је награда »Исак »Блажо Шћепановић«, награде »Свјетлости« и »Трина-

почеци вехини су за
била времена?

а времена, али наша
наша могућност да
мушке стихове у
ву», значили су нам
дамо свакојаку ос-
их година Јужовали,
је могла имати једна
ија, којој се и у та-
еловима **морало** одр-
во», захваљујући та-
и људима с осјећајем
Поповићу и Вуји Бла-
интерарни подлистак
ко». Могу рећи да је
ладинског часописа
једина могућност да
рске књижевне радове,
На страницама «Омла-
први пут су се могла
ентових младих пје-
ената родом из Санџака:
, Мирослава Ђуровића,
Шефка Аломеровића, Зу-
аруфа Фетаховића, Недо-
других.
који нијесмо били **рођени** Па-
ја је био и остао град с ду-
коме пуцисрпа неко
имовност за

«Различно је Хусеин Башић хумано
од нехуманог, вишеслојно је отворио разарачке силе и анализирао нобле страсти и карактер, разлагао је изјаве и моралну трулеж, али је поштено и људски отворено и крајње морално приказао и свет лудих који вјерују у људску доброту коју су визионари и до последњих ...ају ономе у што вјерују. Та по-...обра и зла у Башићевом ро-...е« показује да је овај ро-...жевност дошао у пра-...ађа револуције и у ...ом укупном садр-...отивном конститу-...ње« више него ...ремутку, даје ...ора сидашњој ...онтраверзна

...Мариовић
...мбар 1986)

которији архитекте Томе Милошановића, што га иконвентивне гаиде називе «Врбак», а заобиљуше оне који знају мјеру људских ствари и њихова права имена.

Всома ми је драго што сам припадао тој генерацији младих и талентованих литерата из које се касније јавило неколико значајних књижевних имена.

• *У роману «Кривице I и II» поставили сте проблем кривице коју су учинили један, а одговарају други.*

— Мислим да сам романима «Кривице I и II» поставио вјечити проблем свеопште људске **кривице**, пројецираше на наше људе и њихове судбине, на ниште пожидне везе и трауме; оно што нас је у прошлости бацало у хаос рата и уништења, што нас, на жалост, и сада баца у исте јаме и поноре, и као камен о врату, који не можемо ни скинути, ни носити, вуче у пропаст и онечовјечење, које сада, на крају XX вијека, значи више духовну биједу и сраморту за све, него што су ваљани аргументи оних који су могућност договора замијенили ратним ватрама и масовном смрћу. У несамјерљиви теми **апсурда кривице**, која је универзална и свевремеиска људска коб, ја сам се бавио **кривицом без кривице**, отуда и мото мојим романима: »То је најећа могућа неерећа, постати крив и без праве кривице« (Шелинг).

Други слој у мојим романима је такозвана **наслијеђена кривица**, или боље рећи **турска кривица**. Турци су били и господарили нашим земљама и народима пететорина година. Да су за то вријеме чинили само добро, а нијесу, било би много. Остала је иза њих њихова (турска) **кривица**, и кад су се они повукли, остали су Муслимани да је плате и плаћају до данашњег дана. Може се ово неком свидјети или не, али нека суптилнија анализа показала би да многи **неспоразуми** (па и данашњи) имају изворијште у томе. Мало, мало, па и данас искрене она логика поистовјећења Муслимана с Турцима (чему су и Муслимани у доброј мјери кумовали), а одатле до оног: »Ви сте нас јахали пететорина година, сад ћемо ми вас јахати пететорина година!« — није много далеко.

На крају да признам и **личну кривицу** што још увијек нијесам ову магистралну тему, на којој још увијек радим, довео до умјетничког нивоа и обима, који, надам се, могу да остварим. Биће то у романескној форми генеза сложених и кобних односа српам муслиманског народа, али и њена друга страна, која нијесу сигурно изостати.

• *Можете ли још нешто рећи о Вашем стваралаштву?*

— Нећу ништа ново рећи ако кажем да је тешко, незахвално и готово непотребно говорити о свом књижевном раду. Но, да кажем ипак нешто сасвим уопштено. Поезија је моја велика **љубав и бол**, које човјек не може друкчије звати заједничким именом, мада на први поглед изгледа да су то два супротна пола. Тамо гдје љубав и бол говоре истим језиком, настаје права **поезија**. Ја радије кажем: **лирика**.

Иако сам последњих година преокупиран садржајима и мотивима који захтијевају сложеније и опсежније епске форме, нијесам престајао да пишем поезију. Зна се шта се једино и најбоље може изрећи пјесмом, и та се форма наметне сама, као

M. A. Akšamija, Portret Huseina BAŠIĆA

Jezik kao veoma kompleksna pojava uvijek je očaravao književnike, lingviste, filozofe i dr. Otuda su se razvile brojne discipline koje ga objašnjavaju. Najbrojnije su one koje su se bavile jezikom književnih tekstova, kao poetika, stilistika, retorika, analiza diskursa, gramatika itd. Interesantan je odnos književnika prema jeziku. Oni, često na vrlo originalan način objašnjavaju jezičke pojave i skreću pažnju na ponešto što nisu zapazili sami lingvisti. Tako unapređuju znanja o jeziku i daju doprinos lingvistici. Dovoljno je samo spomenuti Getea, koji je stvorio riječ morfologija, i Dantea, koji je mnogo prije Humbolta i Sosira objasnio razliku između jezika i govora.

U ovom radu govorit ćemo o tome kako je u svojim djelima naš poznati književnik Husein Bašić tumačio neke jezičke pojave. Odmah moramo napomenuti da pod jezikom podrazumijevamo i govor, jer je književni tekst konkretna realizacija jezika, tj. govor.

Poznavaoci Bašićeva djela smatraju da ona pripadaju „vrhunskim književnim ostvarenjima na ovim prostorima". (Redžepagić 2007: 124) U njima nalazimo pravo bogatstvo riječi koje su majstorski utkane u njih. Bašićevo djelo privlači i fabulom i stilom i jezikom. On osvaja ljepotom riječi i izraza i bujnom rječitošću. (Redžepagić 2007: 135) U njemu nalazimo puno sjajnih jezičkih jedinica sa stilskom funkcijom: poređenja, epiteta, metafora, hiperbola i drugih tropa i figura. Roman *Tuđe gnijezdo* smatra se najboljim Bašićevim djelom. Zbog svojih kvaliteta uvršten je u literaturu za izradu rječnika bosanskog jezika, zatim u lektiru za srednje škole i programe književnih nauka na fakultetima i višim školama u Federaciji BiH.

Sa stranica Bašićevih djela može se vidjeti da je riječ o piscu koji se u dobroj mjeri služio dokumentima, jer opisuje historijske činjenice, stvarne ličnosti, pretežno Bošnjake, koji žive na određenom prostoru (Plavu, Gusinju, Cetinju, Turskoj...) i u određenom vremenu (uglavnom u vrijme Osmanskog carstva), zbog čega se njegovo pripovijedanje doima vrlo realnim. Očito se služio brojnim historijskim dokumentima i drugom literaturom. Neki, ipak, smatraju da se „tok istorije u ovim djelima *nadvladava (se) pričom koja prevlađujući granice u vremenu i prostoru, dostiže univerzalnost svoje semantike*, te istorija koja se tvori ovim djelima nije istorija fakata već estetska istorija." (Mandić 2015: 24) Za nas je bitno da je Bašić književnik koji je na sebi svojstven način pisao svoja djela, ali i objašnjavao neke jezičke pojave.

Krenut ćemo od Bašićevih pogleda na jezik/e. On smatra da su jezici izraz „istih ili sličnih iskustvenih slojeva života, univerzalni sistem znakova i pojmova iskazan u različitim jezičkim sistemima“, zbog čega se razlikuju po svojim fonetsko-morfološkim osobinama. Bez obzira na njihovu različitost, u njima je na neki način „sadržan sveukupni mikrosistem odnosa i odraza života uopšte. Kao šuma u kojoj raste različito bilje, ali živi i umire po istim i vječitim zakonima prirode koja im je ista majka i sudbina“. (A, 3: 6) Ova Bašićeva konstatacija umnogome podsjeća na Čomskog, koji je zastupao ideju da su svi jezici srodni zato što su na isti način biološki određeni, i zato što svi ljudi „posjeduju jednu istu, univerzalnu gramatiku, programiranu genima ljudske vrste. Iz određenog broja ograničenih, naslijeđem dobijenih, elemenata ljudski um kombinuje bezbroj jezičkih kombinacija. Prema tome, i nacionalni jezici su nastali kombinacijom genetski determiniranih elemenata i mogu se, slično principu koji važi za odnos nacionalni jezik – pojedinac, smatrati posebnim slučajevima jednog opšteg, genetski datog, istina nevidljivog, ali postojećeg opšteg jezika.“ (Vukovič 2000: 33) Postoji toliko općeljudskih istina koje se pretaču iz iskustva ljudi jednog vremena u iskustvo ljudi drugog vremena, samim tim i iz jezika u jezik, pa su postale važne izreke, kulturne baštine cijeloga svijeta, pa nikada nismo sigurni da li su japanske, kineske, arapske njemačke, španske... ili naše. Bašić to lijepo ilustrira u pjesmi *Što će ponovo da bude gdje kaže: Svaki je jezik tek mucanje samo*. (Č, 10)

O imenima i imenovanju. Kao mnogi filozofi i jezičari, i Bašić se zanimao za jezički znak, odnosno za imenovanje. Kaže da je još u djetinjstvu shvatio da nema ničeg poznatog što nema svoje ime. Ta imena su mu bila čudna i nerazumljiva, ali je vjerovao da su ih davali neki drugi ljudi, koji su drugačije govorili od nas. Na osnovu njihovog glasovnog sklopa zaključivao je da im ta imena odgovaraju i da su se samo tako mogli nazivati, i nikako drugačije. Kasnije je saznao za Kelte, Tračane, Grke, Rimljane, a na studiju je imao prilike da se susretne sa mnogim zapisima na crkvenoslavenskom jeziku. U njima su se spominjali toponimi i mikrotoponimi Plava i Gusinja, posjedi koji su pripadali manastiru Dečani, zabilježeni u *Dečanskoj hrisovulji*. Imao je prilike vidjeti i turske „deftere“, zapise Evlije Čelebije, rukopise fratra Marjana Bolice, radove Jovana Cvijića, Andrije Jovićevića, Pavla Rovinskog i Matije Murka. Zalazio je u daleku prošlost, a spomenute knjige su mu pomogle da „sastavi za sebe kakvu-takvu povjesnicu“. (A4: 71) Međutim, otkrio je da takva povjesnica postoji u narodnim pjesmama, odnosno u tužbalici, „koja ništa ne zaobilazi i ne zaboravlja. Spominje pjesmu *Plave grade, moj veliki jade* i njen završni stih: *U zlom mjestu i sudbina zla je*, „u kome je tragično pomiren s neminovnom smrću smisao borbe i opstanka“. (A4: 71-72)

Koliko se Bašić trudio da objasni značenje riječi, naročito novotvorenih, može se vidjeti kako u Kolovratu veoma pecizno objašnjava riječ *zunzardžije*. Kaže da su to veoma umješni i vični ljudi koji umiju u narod pustiti izmišljenu zuju, šapnuti je drugima kao najveću tajnu Izvedeno je od imena muhe zunzare, a ona bira pogodan trenutak kada će nekome uletjeti u oko ili uho. Ne može svako biti zunzardžija, treba da se rodi. (115)

Bašić govori i o narodnom etimologiranju riječi. Riječ *Suniti* objašnjavaju Bašićevi likovi kao da su to ljudi koji su sunećeni, ili ljudi koji su dugo živjeli na suncu, ljudi koji tkaju na velikim razbojima, da su to afrički skakavci što pustoše polja i šume, skakači u duboku vodu, oni što će sunuti s vlasti. *Šiti* su ljudi koji šiju, đavoli što čitav dan zavijaju s neba. *Islamisti* i *fundamendalisti* su, poturice, starinom sa Fundine! (K, 123-124)

Nerijetko Bašić prevodi imena mjesta i objašnjava značenja imena ljudi. Tako u TG nalazimo *Sagmađilar*, koje prevodi kao sirotinjsko gnijezdo.

Navest ćemo još nekoliko primjera. Bašić objašnjava da su Jedžuž i Medžudž zapravo Gog i Magog, „po mitologiji, ljudi malog rasta, koji će se pojaviti na Sudnjem danu"; (KGBK, 16) da su Kara-kolj i tuđ-miš noćne ubice „izvedenice iz nekih prezimena ratnih zločinaca". (KGBK, 16)

U antropologiji i logici vlastita imena zauzimaju značajno mjesto. U lingvistici se također govori o značaju vlastitih imena, ali ne u onoj mjeri koliko su ona važna za razumijevanje teksta. Književnici često u svojim djelima objašnjavaju imena. Na taj način bogate semantiku, ali i morfologiju. „Nadimci su omiljena kategorija metalingvističkih tumačenja u književnom delu". (Polovina 1992: 129) U tom smislu Bašićevo je djelo veoma korisno za onomastiku. Između ostalog Bašić je bilježio karakteristična imena Gusinjana i načine njihovog dozivanja. Očito je svjestan da je vlastito ime „jedna od najbogatijih i najznačajnijih kategorija u prirodnom čovjekovom jeziku". (Polovina 1992: 133)

Bašić kaže da su se Gusinjani zvali „čudnim nadimcima, koji su se bolje slagali uz njihove mršave i usukane prilike od pravih imena, koja im je neko nezasluženo nadjenuo, ispunjavajući neku svoju neostvarenu želju. Zato su, valjda, za tim imenima došli nadimci, kao ispravka onih koji su u trenutku još neprovjerene radosti pogriješili". (TG, 49) Pisac dalje objašnjava da su imena Gusinjana bila poznata, sve samih sultana i paša, „a nadimci njihovi, gusinjski, posprdni i kusi kao što su bili oni što su ih nosili". Kaže da je bilo zaista smiješno nekoga od ispijenih, jeftičavih lejleka i umornih ćiradžija zvati: Sulejmane, Osmane, Murate, Muhamede. „Zato se moglo čuti ... kako se zovu tim samo njima razumljivim nadimcima, koji su im bili bliži i draži od golih imena, koja za njih nijesu značila gotovo ništa, jer nijesu imali slog i boju kojom se raspoznaju": Osman-mica, Muhamed-crca, Mehmed-masla, Selim-nočka, Murat-cuba, Sulejman-duca, Galib-pita, Bajro-lita... (TG, 50)

Poetski jezik. Poetika je oduvijek bila u središtu pažnje velikog broja proučavalaca, zato ima toliko knjiga i radova koji se bave tumačenjem književnoumjetničkih djela. Bašić je na jednom mjestu dao takoreći definiciju interpretacije pjesme. Pjesmom se može kazati šta je kome volja, „i opet se zabašuriti i pokriti dvosmislenim riječima, koje se u svakoj pjesmi mogu tumačiti na bezbroj načina." (BA, 298) Opisao je kako se doživljava pjesma, naročito ako vas u dušu takne. Čuvši posvećenu mu pjesmu pjesnika Zulfikara, glavni lik u TG objašnjava da su riječi iz pjesme po njemu pale kao živi komadi insanskog mesa, da su mu zvonile u ušima i kad ih više nije čuo. One su ga ošamutile i zbunile. „Mislio sam da je pjesma trenutak, slika koja kresne pred očima i nestane. Prevario sam se: rijeka je ponornica; dere nosi i zasipa našu golu dušu. Nema joj kraja ni početka. Ne može iz nas, ali ni s nama, dugo. Ostavlja nas prazne, odnosi svoje nerečene čari na drugi svijet, odakle se više nikada neće vratiti. Tako je to oduvijek, samo se nama čini novom i našom, vezujemo joj o vrat krhku besmrtnost, nadu da se nama neće desiti to što se dogodilo drugome." (96)

Bašić napominje da niko nije znao tako lijepo i pogubno da priča kao Zulfikar. Snagu njegove riječi apsolutno hiperbolizira, kaže: „*Poveo bi nas i protiv Boga, da je okrenuo tamo*." (117) Ipak, na više mjesta kaže „da je svaki pjesnik nesrećan čovjek", ali i da je „svaki nesrećen čovjek pjesnik" (TG, 197)

U romanu *Kapija bez ključa* nalazimo kako je glavni lik doživljavo pjesme koje je slušao odlazeći u bijeli svijet. Bez obzira na kom su se jeziku pjevale, one su u njemu budile damar žalosti, čak i onda kada su bile vesele. Pitao se zašto se svaki otegnuti i drhtavi glas, koji je zapamtio u djetinjstvu, u njemu pretvara u plač. Taj glas je često i kasnije sretao, i mislio da se njim zavarava smrt, „kao da ljudi svuda na svijetu pjevaju istu pjesmu, zabavljeni njenim tajanstvenim srokom, koji će ih izdati i ostaviti same, prije kraja. (18)

Priča se vrednuje po neobičnosti i vjerovatnosti, a ne po istinitosti. Bašić kaže da „mnoge istine ne vrijede dalje od trenutka kad su ispričane ili zapisane". (PT, 111) Izmišljene priče su prava blagodet. One su, kaže Ibrahim, „vjerodostojnije od pravih priča. Tek izmišljene priče za mene imaju dah i svježinu onoga što čovjek može i zna da izmisli, ili čak uobrazi da je baš tako..." (PT, 219) Zapis knjaza Nikole o pogibiji Mehmed Ali-paše, zvanog Madžar, „bio je dosta živopisan", ali kao i opis Nokšićkog boja, prikazan je onako kako je knjaz volio da se dogodio, a ne onako kako je bilo. (KIV, 33, 35) Knjaz u svojim zapisima veliča pobjedu kojoj se mnogo obradovao, znajući da te riječi ostavlja za istoriju i utjehu", a to će danas, sjutra postati historija. (92)

Tako i carski bilježnik sve uljepšava, kao Haim-efendija. Pustio bi fantaziji na volju, „uljepšavajući i dotjerujući čak i ono što se činilo da ljepše ne može biti. Bili su to pravi biseri, ne samo vještine pisanja nego i osmišljavanja svega čega se njegova misao dotakne". (KIB, 262)

Bašić o riječima. Lahko se da zapaziti da je Bašić puno pažnje posvećivao riječima. Zna se da riječi opisuju i definiraju leksikografi. Njihove oblike i funkcije tumače gramatičari, njihovo značenje stilističari i semantičari. Međutim, u Bašićevu djelu našli smo toliko mnogo podataka o tome kakve sve mogu biti riječi. Njegovo tumačenje riječi, kao, uostalom, i brojnih drugih književnika, ne mogu da iskažu rječnici jer su isključivo leksikografske i lingvističke naravi.

Vrlo lijepo je Bašič opisao mudre i tuđe riječi. Mudre riječi se, kaže glavni lik u romanu TG, uče iz knjiga, njima se može odložiti kraj i poraz, ali se ne mogu pretvoriti u pobjedu. „Mudre riječi ne pristaju živim ljudima, koji su u zavadi,. Ne može se njima ništa riješiti, osim što ćeš kazati da nemaš svojih", a tuđe su riječi kao kiša, „lijepe dok rominjaju, dok se čuju, a ništavne kad nestanu. Ne možeš im dati život, jer ih nijesi otkinuo od sebe... Imaju svoje nepomične obale, svoje isto lice, odgonetku koju su ljudi u dokolici ili na muci izmislili. Ne možeš ništa novo da kažeš, da te ne poklopi isto tako mudra riječ rođena iz nužde na kojoj se našla". (TG: 24, 25)

Izbor riječi. Izbor jezičkih jedinica zasniva se na postojanju sinonimije u jeziku. Riječ je o osobini jezika koja omogućava da se isti sadržaj iskaže različitim riječima, rečenicama itd. Izbor kao najvažniji lingvostilistički princip zasnovan je na selekciji jezičkih sredstava. Bašić je pokazao da dobro zna kako prilikom analize određene leksike vrijednosti riječi treba razlikovati od njenog kontekstualnog značenja. Vidi se to iz njegovog objašnjenja pojedinih riječi u nekim pjesmama za koje bi se na prvi pogled moglo reći da nisu primjerene kontekstu. Bašić tumači poruku, odnosno značenje riječi u vezi s okruženim riječima, ali i jezičkom cjelinom, i dokazuje da je baš ta riječ, a ne neka druga, najbolji izbor.

Pjesma o ljepoti Pašihane iz Gusinja završava se stihovima:

...Istur, Pašo, glavu na pendžere,
Da ti viđu crne oči tvoje,
Da ih pišem na oružju mome,
A ti moje na đerđefu tvome.
(U4: 67)

Bašić skreće pažnju na riječ pišem, umjesto koje je narodni pjesnik mogao upotrijebiti neke druge riječi da bi „odredio sami čin prenošenja, crtanja, urezivanja, graviranja, utiskivanja, slikanja crnih očiju svoje drage, ali ih je on izbjegao i posegao za jednim govorno-slikovnim izrazom koji mu je dopuštao mogućnost višedimenzionalnog izraza. Samo *'pišući'* te oči, pjesnik im može dati ne samo ono što je u njima već što je u njemu, a to je ono što se ne može prenijeti ni jednom drugom tehnikom, osim riječju ispretanom iz raskošnog narodnog senzibiliteta.“ Ta riječ, tvrdi Bašić „na najbolji način komunicira s kreativnim stanjem duha i njegovom mogućnošću da u jedinsvu viđenog i doživljenog stvara novo. Zato ta riječ koliko iznenađuje toliko pomjera i proširuje svoje značenje sublimirajući u sebi vještine i samopouzdanje njenog tvorca“. (A4: 67-68) Očito je riječ o piscu koji zna sav trezor riječi našega bogatoga jezika, jer iz njega bira najsnažnije riječi, koje svojim značenjem i zvučanjem uvlače čitaoce da kreativno saučestvuju u nadogradnji sadržaja.

Bašić ima *grku* riječ (KGBK, 25), *lažljivu* riječ (KGBK, 87), *kvarljivu* (KGBK, 89), *šuplju* (KGBK, 98), *obezvijalu* (KGBK, 99), riječi *k'o mrtve ptice* (U, 10), *golu* riječi (U, 16), *jaku* riječ (Č, 7), *našozemsku* (Č, 8), riječ *koja razdvaja* (TG, 20), riječ *za osvetu* (TG, 23), *mudru* riječ, *tuđu* riječ (TG, 24), *ružnu* (TG, 25), *strogu* (TG, 77), *lijepu* (99), *praznu* (TG,209), *raskomadanu* (KBK, 40), *dobronamjernu i svoju* (TG, 165), *odsječnu* (184), *škrtu* (KBK, 51), *riječi kisele kao divljake* (KBK, 41), *crvljivu* riječ (KBK, 47), *lijepe riječi, od kojih mrtav čovjek nema više ništa* (KBK, 66), *dokonu* (KBK, 130), *prijeku* (KBK, 133), *riječ koja ide pravo u srce* (82), *pregorjelu riječ koja se ne može vratiti* (TG238), *odlučnu i ohrabrujuću* (KBK, 184), *riječ koja plijeni i blaži kao mehlem, kao uzdanica, koja pada kao žeravica s nakovanja, gola i neuvijena, izjagrena iz mesa, živa i neumoljiva... s mirisom krvi i života... otvara zahrđale brave... kravi smrzla i okorjela srca, palo nevidljivi oganj i radost u očima...* (TG, 82). U TG nalazimo i posljednje riječi koje je Omer-paša uputio Ibrahimu, *drhtave i plačne, kao one majčine, kag me pratila u ovaj svijet iz koga više nemam vremena ni da pobježem* (202), *medenu riječ* (KIV, 182), *grozomornu*, (PT, 32) Ipak, Bašić govori o tome da se riječima sve ne može iskazati, da se prava riječ ne može naći, da se ona traži od rođenja do smrti, da se mora kazati sama, kao što se „kazuju smrtna čuda“, a onaj ko čuje pravu riječ „sići će s uma“. (Č, 6) Očito je digresija na stravičnu istinu što se događala na našim prostorima. Bašić nastoji objasniti zašto i kada pjesnicima ponestaju prave riječi, kada to pjesnika iznevjeravaju riječi. Kaže da se *Poslije Srebrenice može samo nemušto grcati*/ Nemoguće je sabrati riječi i čini za zločin,/ Neprilično ih je (tako) zvati,/ Treba nešto (mnogo) jače,/ Što se ne da ispjevati (isplakati),/ Što se ne može izreći.// Nema tih riječi i čini,/ Nema krika/ Ni glasa.../ poslije Srebrenice/ Neko će ipak htjeti da sroči pjesmu,/ No izdaće ga riječi. (KGBK, 82)

U pjesmi *Pred otvorenim grobnicama* Srebrenice Bašić kaže da se za opisivanje zla mora pronaći nova građa, jer je jezik „Kiša od koje više ne može poteći ništa (KGBK, 97) U drugoj pjesmi Bašić se pita Gdje i kako pronaći riječi/ Kad u njima ne može da stane/ ni prvo slovo/ Srebrenice?... (KGBK, 100) Što znači da je srebrenička tuga toliko velika i toliko neopisiva. Ona će kulminirati u naslovu skoro objavljene zbirke pjesama *Nedovršene tuge*, Almanah, Podgorica, 2017.

Nema riječi, kaže Bašić ni za opis uživanja u lijepom proljećnom danu podno Rumije, onom za uživanje, kada se Ibrahimu mililo da živi i kada je volio samoga sebe, Ibrahim kaže da se ljepota vode, zemlje, kamena i neba, otima riječima i ne može se izreći. (KIV, 160)

U zbirci *Čuma*, objavljenoj 1997. godine, ima jedna pjesma pod naslovom *Bez nade*, u kojoj Bašić pokazuje da u riječima ne postoji ništa: Otvori oči,/ Srce joj raspori,/Vidjećeš da u njoj nema ništa/ A sve je bilo tamo. (5) Poruka je sasvim jasna, s obzirom na vrijeme kada je pjesma napisana. Još je jasnija onda kada se kod nas najednom sve promijenilo, kada su novine postale haubice i topovnjače, teška artiljerija i avijacija, nevidljivi bojni otrovi koje će da potruju naše protivnike kao muve, kako kaže Đujić u *Kolovratu*, urednik jednih novina, dajući istovremeno i instrukcije novinaru Isaku Gorčinu, kako sada treba pisati. Kaže da svaka riječ treba da pogađa kao metak u čelo. Rat će dobiti onaj ko ima jače novine. Novinar može da skine glavu sa dvije-tri riječi. Mora da piše da je sve crno, da grize, ujeda, dere kože na opute, da kolje bez kapi krvi, mora baciti kamen i sakriti ruku. (38-39)

Podsjetimo samo na Danila Kiša koji je o riječima rekao sljedeće: „Kad bi ljudi shvatili kakva se opasnost krije u upotrebi nekih reči rečnici bi u izlozima knjižara imali crvenu vrpcu s natpisom: Eksploziv! Oprezno rukujte!“ (preuzeto iz: Polovina 1992:134) Odmah noramo reći da je Bašić riječi oprezno upotrebljavao. Čini se da se ni jedna riječ ne može zamijeniti drugom. Svaka je zauzela svoje pravo mjesto.

Bašić o glasovima. P. Guiraud je davno pisao o tome da glasovi direktno djeluju na naš živčani sistem, ali i na naš osjećajni ritam (Guiraud 1953), a St. Ullmann pisao je o emotivnoj vrijednosti glasova, njihovoj ekspresivno-impresivnoj strani, koja je povezana sa značenjem riječi koje tvori (1963), mada su eufoničnost i ekspresivno-impresivna vrijednost, odnosno utisci o njima u velikoj mjeri subjektivni.

Husein Bašić piše o tome kako je, tek pošto je maturirao, našavši se u Gusinju, prvi put slušao „naške“, domaće pjesme, od kojih su mu se dvije duboko urezale u pamćenje. Jedna od njih je *Bega kunu gusinjske đevojke*.

Pjesmu su pjevale đevojke, njih pet-šest, „naglas“. Kaže da su pjevale „bolno otežući zadnje slogove i vokale u riječima, kao da mole, kunu i plaču istovremeno, gdje neka od njih po dogovoru, zaustavlja glas u: aj!, aj! – što se izdvaja iz pjesme kao lelek, koji ispunjava drugu stranu pjesme, njenu tugu i tragiku bez koje ne bi bila ono što u istinu jeste.

Mnogo sam puta kasnije, kad god bih čuo 'našu pjesmu', pokušavao da izdvojim to stravično aj! Aj! U njoj, koje više nije bilo samo elemenat pjesme, već krik i jecaj utkan vješto u nju, kao da je sramota drukčije naglas plakati, već ovako, skriveno i pomiješano s pjesmom, koja više nije ni čista pjesma ni čisto plakanje. Te iste pjesme pjevane drugim glasom: bjelopoljskim, rožajskim ili pljevaljskim, gubile su to potmulo aj! Aj!, jer bez onog neočekivanog 'zaustavljanja pjesme'– kako se to u plavsko-gusinjskom žargonu kaže, ono se nije moglo izdvojiti i čuti.“ (A4: 61)

Govoreći o doživljaju pjesme, Bašić je istakao posebnu impresivnost uzvika i analogiju između glasova i osjećaja bola. On osjeća da su zvuk i značenje usklađeni, zbog čega izazivaju posebne efekte i dojmove, ali je očito svjestan činjenice da značaj skladnosti nije u tome da zvuči, već da znači. Akustička slika pjevanja uzvika aj!, stvorena je Bašićevim doživljajem pjesme. Njegove opisane impresije svojstvene su umjetnicima koji imaju razvijen senzibilitet. Njihova su zapažanja značajna za lingvističku stilistiku, tačnije za fonostilistiku. Iako su o stilskoj vrijednosti glasova (svijetlih, tamnih, hladnih, dubokih, vrućim, obojenim, i kakvim sve ne), napisani brojni radovi, mislimo da su pisci bolji tumači ovih pojava. Oni svojom intuicijom otkrivaju više detalja od egzaktnih lingvističkih proučavanja instrumentima. Pa bi bilo dobro da se naučna analiza glasova oslanja i na zapažanja umjetnika riječi.

Pogledajmo kakvih sve glasova nalazimo u djelu ovoga pisca. Kaže da je majčin glas *poseban* (A1: 6), *zaumni* glas (A4: 62) Bašić ima glas *tiši od vode* (KGBK, 34), glas koji dolazi iz *nevidljive škrbine, mrtvikavi glas* (TG, 131), glas *oštar i ljut kao posjek* (TG, 227), *plačljiv* (TG, 226), *mutan* (TG, 248), *posprdan* (TG, 255), *prijekoran, razgovjetan* (KBK, 49), glas *raspojasan i čist* (KBK, 104), *usvrdlan i kreštav* (KBK, 151), *drhtav* (KBK, 152), *tumol i odlučni* (KBK, 158), *uspražen* (KBK, 179), *sičijavi* (KBK, 196), *mek i radostan* (198), *prazan* (KBK, 205), *nestrpljiv* (KBK, 207), Kada se mole Bogu, ljudi su strašljivi, uče arapske sure, Bašić kaže pjevaju, „glasom od kojeg bi se prestrašio i vuk u šumi da čuje. Izvikujući ih štulavo i posrbljeno“... (KBK, 125) Uzgredno dodaje da se uvijek kad čuje *Allahu ekber*, sjeti djetinjstva i jednog komšije koji se sprdao i dodavao „glavom u leđen". (KBK125). Ima i *hroptav glas*, glas jači od

puščanog pucnja. (KIV, 56, 70) Kad otac zove svog sina na samrti, kaže jedan lik: Naslušali smo se njegovog imena u bezbroj tepanja: Ramadane, Ramo, Ramko, Ramče – kojim ga je zvao otac, meko i toplo, kao da su mu u glasu svi ljekovi koji postoje i ponude za koje zna. (KIV, 71)

Bašić o konkretnim jezicima. Očekivano, Bašić najčeće spominje bošnjački jezik (TG, 205, 206), ali i bosanski, od kada se takav termin ustalio u BiH. Za razliku od bosanskohercegovačkih lingvista koji goranske govore uvrštavaju u bosanske, Bašić jasno kaže da nije uzimao u obzir goransko-torbeške pjesme, „koje inače pripadaju bošnjačkoj kulturi, a kao i bosanski jezik obiluju orijentalnom leksikom, iako im je jezik dosta specifičan". (U1: 5) U zbirci KGBK, na 50-oj strani, ispod naslova jedne pjesme nalazimo moto: (*Pisana na naškom jeziku, osam godina prije zalaska dvadesetog vijeka*). Od drugih jezika tu su turski i albanski odnosno arnautski, i, rjeđe, arapski, talijanski, francuski, njemački, grčki i dr.

Bašić najviše aktualizira bošnjačko/bosanski jezik pa ćemo vidjeti šta o njemu kaže.

Na više mjesta Bašić napominje da u plavsko-gusinjskom kraju žive Bošnjaci, koji svoj jezik nazivaju bošnjačkim. (U4: 276) Kaže da bošnjačkom narodu u Plavu i Gusinju nije bio stran ni albanski jezik, jer su se ženidbama i udajama vezivali pošto su uglavnom bili iste vjere te imali i iste običaje. Ipak, dodaje, „jezik je bio najočitiji znak različitosti među pipadnicima ova dva naroda". (A, 4279)

U Skadru se govori arnautski i turski, rijetko bošnjački (TG, 253) Francuski oficir Pjer Loti je govorio da se veoma prijatno osjećao „u Draču i Elbasanu slušajući čisti turski jezik." (170)

Dakle, na relativno malom prostoru prisutno je više jezika pa je bilo normalno očekivati da se oni miješaju. Bašić nam na najbolji način, na stvarnim primjerima to pokazuje. U romanu *Kapija bez ključa* spominje Bošnjaka koji je na Prokletijama čuvao ovce i pjevao „nešto ni turski, ni arnautski, ni naški, Bog bi ga znao kako, glasom u kome je bilo svega po malo, kao da su svi ti jezici pomiješani ujedno, ili je blizina jednih i vlast drugih zamutila i natresla trunjem, da se više ne zna i ne može razlučiti šta je čije u njemu". (17) On je „tuđe i rogobatne riječi rastezao":

Tri djevojke putem išle
hem zeli, hem đuzeli
hem krmezi – karavajzi
vaj medet, vaj!

Pjesma pomalo podsjeća na rugalicu. U njoj riječi kao da ne znače ništa. Onaj što je pjesmu pjevao, kaže Bašić, „vezivao je tuđe i naške riječi u toj raspjesmi, dajući našim riječima neobične završetke, i tuđim naše, stvarajući nov i čudnovat govor za koji se ne bi moglo reći da je posve nepoznat, ali nije bio čisto turski, ni arnautski, ni bošnjački.

Isti lik se poigrava jezikom kada ogovara na pitanja postavljena na „poturčenim jezikom". Na pitanje glavnog junaka Bašićevih djela (Ibrahima) gdje je Arženica, odgovara: „*Ište putići, koza s jarići, kruška žutica, išten džada Ržanica*! A kada ga je pitao za najbližu nizamsku kulu, naškim riječima je „prisaladumio poneki turski prirepak": „*Kardaš... gledaj li si, džada li si, žito li si, idi li si, Tahit-baša Čakorile*." (20)

Poslije razgovora sa čobaninom, Bošnjakom, Bašić iznosi Ibrahimov stav o ovom susretu i razgovoru. Umnogome liči na naše sadašnje stanje u jeziku i našem odnosu prema njemu. Mislio je kako je ovo sa nama sve smiješno i žalosno, kako je u nas sve kao u glavi ovog smušenog čobanina: „izgubili smo svoje, a tuđe nijesmo i ne znamo naučiti. Danas okrećemo svoj jezik za turskim, sjutra ćemo ga za arbanaškim, prekosjutra ne znam za kojim, doći će vrijeme kada više nećemo znati ni ko smo ni šta smo, izgubit ćemo se nasred puta"... Pita se kakvom ćemo jeziku učiti našu djecu... Spremni smo da za tuđu riječ potrošimo naših deset, da ih umacupamo i iznopačimo, obučemo u svašta, samo da onome, kome se gadi od njih, budu što manje nalik na naše. A drugih ne znamo, jer da ih znamo kako treba, umjeli bi da čuvamo svoje." (22) Zato prihvatamo tuđe, kao da smo svi ozbiljno prihvatili poruka onog Plavljanina koji je među prvima krenuo u Ameriku. U oproštajnom govoru poručio je svojim zemljacima da kupe prnje, i uče engleski, svaki dan po riječ-dvije, i zakleo se da će ih sve preseliti u krmsku zemlju Ameriku. Očito se njegov govor daleko čuo i obistinio. Svaki komentar je suvišan.

Govor Bošnjaka u Turskoj. Ljudi i u tuđini nastoje da sačuvaju svoj zavičaj. Često tuđem gradu daju svoje ime, ali i jezik, običaje i dušu. Bilo koliko dugo da negdje žive, oni se nikada sasvim ne adaptiraju na novu sredinu. Bašić spominje stare sarajevske sarhoše i kockare, koji pripiti ne izgovaraju ni jednu „tursku riječ koja nije bila na sarajevski izgovor izokrenuta; nijedno ime koje nije bilo pobošnjačeno, i ni jednu pjesmu, koju su pjevali kroz nos, koja nije bila sarajevska... gundurili su složno i meraklijski, s oprezom u upredenom glasu, iz kojeg se kao zlatna žica ispredala starinska pjesma o njihovom šeher-Sarajevu: *Mrko feščе za Saraj'vo pita,/ Je l' Saraj'vo gdje je prije bilo?*" (BA, 232)

Bašić čak govori i o jezičkim razlikama Bošnjaka iz Sandžaka i Bošnjakinje iz Bosne. Opisujući svađu dvoje mladih u konaku, Ibrahim procjenjuje da su govorili nekom čudnom mješavinom bošnjačkog jezika, „nijesam znao jesu li iz Bosne ili Sandžaka. Ona je bila Bosanka, jezik joj je oštriji i čistiji nego njemu". (BA, 54)

Na Bosforu su se Bošnjaci, kaže Bašić (Ibrahim), dozivali „čudnim glasovima i kricima, koji nisu bili iz jezika koji su donijeli ovamo; nisu ni iz jednog jezika za koji sam znao, već neki poluturski, poluarapski, polunaški, što su ih tu prvi put izgovorili i naučili. Sporazumijevali su se tim kricima, na tom novom, tek izmišljenom jeziku, za koji nisu bile potrebne cijele riječi, već oštri i kratki patrljci koje su samo oni mogli da razumiju". (BA, 88)

Veliki broj Bošnjaka živio je u Turskoj, gdje se njihovim jezikom ne zbori. (TG, 89) Mnogi nikada nisu naučili turski jezik, kao naprimjer Brdoš, asker, kome je jedva pokoja tuđa riječ prošla preko jezika. Znao je samo završetke nekih čudnih riječi: ha, hio, oho, ija, toh, bah, nah, koje su mu davale snagu kad god bi se ukorijepio grlo za grlo s dušmaninom. „Što je češće i glasnije izgovarao te svoje riječi, znalo se da je na većoj muci, kao da vraća i dobija nevidljivu snagu, ispunjavajući njome prazninu koju je danima nosio u sebi, ne izustivši ni jednu jedinu pravu i cijelu riječ" (89)

Podsjetit ćemo da je Brdoš iz TG, dugo lutao carigradskim ulicama „samo jednu riječ, našku riječ" da čuje. (79) U romanu Kapija bez ključa, slijedi nastavak. „Uzalud moli, neće je čuti ni od onih koji druge ne znaju, muče se i natucaju tuđim jezikom, preziruć Brdoša i njegovu nerazumnu želju za onim što su zauvijek izgubili". (12)

Unatoč svemu, poznato je da je jedno vrijeme bošnjački bio prisutan i na turskom dvoru. Bašić to ilustrira ovako. Vjerujući da ga na carskom dvoru niko neće razumjeti, jedan lik izmišlja priču i priča je na bošnjačkom jeziku. Međutim, iznenadio se kad su svi jurnuli ka njemu da ga pitaju gdje mogu naći svemoguću šejtan-vodu o kojoj je pričao. Bašić kaže da se „čovjek iznenadio kako su razumjeli svaku njegovu riječ, ne znajući da se doskora bošnjačkim jezikom govorilo na otomanskom dvoru jednako kao i turskim". (BA, 74) Da, ali samo onda kada su Bošnjaci bili na cijeni dok su odrađivali poslove u korist Carevine. Pripajanjem dijelova Osmanskog carstva Crnoj Gori i općenito povlačenjem Osmanlija sa naših prostora, Bošnjaci gube na značaju i počinju skrivati svoj identitet. Došlo je vrijeme da se naši ljudi u Carigradu prepoznaje po tome što šapuću kada govore, i obaziru naokolo da ih ko ne vidi i ne čuje. Osman-batal na to kaže „Uskoro će naši ovdje zaboraviti da govore, kamoli šta drugo. Ako neko i preteče, biće to šapteći i nijemi narod. Ako mu učiniš kakvo zlo, on će samo da ćuti i podnosi". (PT, 204) No, nisu zaboravili, moglo se čuti kako „glasno psuju na najljućem bošnjačkom jeziku".

Kakav je bosanski jezik. Glavni lik u TG kaže: „pogan(i) jezik prepun imenovanja smrti i užasa". (PT, 25) A vidjevši u Carigradu muhadžere jadne i uplašene, on se sjeća domaćina Bošnjačke kafane u Kolašinu i razgovora u kojem mu je rekao šta im se sve može desiti: da će im oni drugi sve popaliti, oteti, srušiti, vragu dati, djecu zaklati, žene silovati, muškarce žive na vatri ispeći, na kolac nabiti, i kaže: „gadnog li jezika i poganih li riječi u njemu, kao da su ljudi koji govore ovim jezikom sve dosad izmišljali gore od gorega da nazovu zlo koje će jedni drugima učiniti. Znam turski, znam ponešto arapski i perzijski, iz sva tri jezika ne znam ni polovinu ovako opakih i peksinih riječi, kakve sam te noći čuo od moga gazde." (PT, 33)

Kako govore Bašićevi likovi. Dobar znalac jezika, kakav je Bašić, mogao je registrirati nijanse govora svojih junaka i tako ih slikovito opisati. Kaže da juzbaša u ***Neviđenoj zemlji*** govori naški, ali *tvrdim turskim naglaskom*, a turski *mekšim i povjerljivijim glasom*). Bašić u TG opisuje kako mladi mujezin uči ezan na Mihrimah džamiji. Kaže da se vidi da želi da se istakne, da vedrim cilikom nadoknađuje ono što ne zna ili ne može da složi, zavija i prekida teške arapske riječi, kao da će da prestane i počne nešto novo, „brkajući im oblik, dužinu i snagu kojom ih treba pjevati. Unosio je u njih neku balkansku otresitost i divljinu, koja se prosipala iz čistog grla kao mlaz vode s kamena, svodeći sve na nekoliko naških glasova, koji su ga izdavali, činili drukčijim i čudnijim od drugih." (119) Ipak, oni koji su ga slušali govorili su da mujezin „njače kao magarac s najljepše džamije u Carigradu". Jedan starac, kaže Bašić u TG „izgovara pogrešno naučene i kroz škrbo zubalo unakažene turske riječi kao da mu je kačamak u ustima" (253), a jedan hodža svrdla i oteže arapske riječi, kao da im se ruga. (K, 172)

Ibrahim kaže kako je pozdravio bošnjačke graditelje džamije u Turskoj sa merhaba po bošnjački koje se razlikovalo od izgovora na turskom i objašnjava da je „za nas koji smo dugo živjeli i boravili po Turskoj bilo (je) dovoljno da čujemo jednu riječ, čak i pozdrav, da bi znali ko je rođenjem Turčin, ko došljak i muhadžir". (BA, 199)

Da bi sačuvali goli život poslije povlačenja Turaka iz Beograda, mnogi su se Bošnjaci kazivali Ciganima, jer ove nisi ubijali. Ali, u jednom konaku Ibrahim otkriva Bošnjakinju samo po tome što je upotrijebila riječ *hećim*. (PT, 140) Ili, Ibrahim po riječi *prisabriću* prepoznaje momka Bošnjaka, pa mu se i sam kazuje pozdravom *sabur selamet*, a onda da priutvrdi svoj identitet Ibrahim je nastavio – „Ako je kismet da nešto bude – biće. Ne treba juriti nafaku koju insanu Bog daje". (PT, 183) Tako ga je oslobodio te mu se momak povjerio da traži austrijskog grofa kojemu je njegov brat prodao kuburu sa ručkom od srme: dar koju je njegov dedo dobio od sultana Selima.

Pogledajmo kako još Bašić opisuje govor svojih junaka. (16) Neki govore *osokoljeno* (TG, 101), neki s *grkavicom u glasu* (TG, 102), *s neizrecivom tugom u glasu* (163), *neki namiču riječ po riječ* (140), neki govore *pomireno i mudro* (TG, 221) Derviš u TG govori „isprekidano i bolno, kao da mu svaku riječ nevidljivim makazama čupaju i otkidaju s jezika" (241), a Arapi *mrmljajući* /iz nozdrve/ (TG, 251).

Umijeće govorenje. Gestovi i mimika. Bašić, kroz usta glavnog lika Ibrahima, objašnjava kako je slušao neke govornike u Bursi i kako je shvatio veličinu i pravu cijenu umijeća govora, kako se i najobičnijim stvarima može dati težina i mjera vremena, koje ih je porodilo. „Vidio sam kako Mehmed Nurudun Šemsikadić svojim govorom oživljava sve čega se dotakne, crno postaje bijelo; malo i veliko mijenjaju mjesta, i mrtvo postaje živo. Kamen, put i drvo znaju da govore, a nepokretne stvari da hode i lete. Riječi su njegove iskre koje osvjetljavaju put u tmini, ali se ne gase istoga časa, ostaju da sjaje tragom kuda su prošle i da žive u onima koji su ih čuli." (KIV, 131)

Bašić jasno naglašava da se živi govor ne može dosljedno pretočiti u pisani tekst. Riza-beg je često pričao smiješne priče. Ibrahim je poneku htio zabilježiti, ali konstatira da im nije mogao dati ništa više od golih riječi, pa je odustao, jer, kaže, nije mogao prenijeti Riza-begov glas i smijeh, „njegove uvijek različito otvorene oči, njegov izraz lica, na kome se za čas moglo promijeniti sijaset različitih poza i uloga, jer u njegovim pričama bilo je uvijek više lica, koja su pričala istoga časa, pa je sve to trebalo skalamburiti u jedan niz neprekidnih slika". (KIV, 144)

Bašić smatra da je govor očiju do savršenstva iznijansiran. Govorom očiju se najčešće kazuju osjećanja koja se jezikom teško mogu izraziti, jer su neizreciva. To što može u oku da zaiskri, jezikom se ne može prenijeti do tančina. Otuda je govor očiju osoben, različit i nezamjenljiv. Nema razgovjetnijeg i iskrenijeg govora od govora očiju. Riječ može biti namještena, potvorna, lukava, svakakva – ali *'govor'* očiju samo jedinstven skup i izraz osjećanja cijelog ljudskog bića. On se ne da namjestiti i krivotvoriti, jer odmah gubi sjaj i čistotu, prelazi u mrtvo, bezizrazno stanje duha koje ne kazuje ništa do li pustoš i prazninu." Dalje Bašić govori o tome da je govor očiju univerzalni svjetski jezik „sastavljen od opšteljudskih simbola srca i duše, razgovjetan i razumljiv diljem svijeta. Ne treba mu ni rječnika ni leksikona, tumača i prevodioca, treba imati samo oči da vidi sebe i druge u njima." One su „nepodmitljive izdajice i nepokrivene tajne". (A4: 68-69)

Pisana i izgovorena riječ. Ibrahim se pita čemu sve to što je zapisivao. „Za koga? Kome će to još trebati? Možda se niko više ne vara no ljudi koji misle da otimaju nešto od zaborava i ostavljaju ga u amanet onima koji će

doći, da znaju kako je što bilo. I što će im to da znaju kako je što bilo? Čemu? Hoće li imati vremena i volje da zastanu i pročitaju? I ako zastanu i pročitaju, šta će im više to? On se oduševio javnim govorenjem Bošnjaka, pjesnika Aruf-bega Rizvanbegovića – Stočanina, poznatog pod imenom Hersekli Arif Hikmet, koji svoje misli ne krije, ne guči u sebi, već je spreman da ih svakome skreše u lice po bilo kojoj cijeni. Ibrahim kaže da takve pjesnike nije našao u knjigama iako je čitavog života rovio po knjigama i rukopisima, i „uzaman okopavo po prepunim kutubhanama, gdje su toliki ljudski umovi složeni i udenječeni kao mrtvo lišće, ali tamo nije sreo Arif-bega. Sreo ga uživo „i doživio kao da je neko plamenom riječju prešao po svim mojim čulima...“ Išao bi za njim samo da ga sluša.

O šutnji. Osnovna antonimijska i dihotomijska suprotnost izgovoru jeste šutnja. Pisci često objašnjavaju zašto se šuti. Opisi šutnje mogli bi biti inspiracija lingvistima da ovom fenomenu posvete više pažnje. Bašić govori o šutnji izazvanoj patnjama prognanih iz Banja Luke. Ali pisac čitaocu saopćava o čemu su to ćutali, i na taj način jače izražava sadržaj koji slijdi (čutali su o onom gradu, o onoj vodi, onoj ljepoti, onoj banji...). Poslije redanja o čemu su ćutali, Bašić supsumira da su ćutali O svemu... O svemu... Ćutali i plakali. Brisali lica i suze / Ljekovite i tople kao kiša,/ Pazeći se dobro: da nikom i ničemu/ Ne spomenu ime;/ Jer to više nije bio njihov grad...(KGBK, 56)

Bašić o govoru žena, pijanaca, diplomata, nestrpljivih muževa. Navest ćemo primjere:

Ibrahim konstatira toliko puna ponovljenu frazu da žena ima jednu glavu i devet jezika. Jedna je u jednom trenutku razvezala „svih svojih devet jezika“. (BA, 56) na jednom drugom mjestu za jednu staricu koja se s mužem svađala u hanskoj sobi, Bašić kaže da se branila jezikom dugim kao u zmije. (BA, 75)

Hamza Mušović pijan viče koliko ga grlo nosi:

> - Šta se tebe tiče šta ću ja da učinim i kako ću da učinim! Ti ćeš me nagovoriti da idem u Tursku, kao da ja za Tursku nijesam znao prije tebe!... Idi ti u Tursku i u krmsku, gdje ti je volja, evo ovoga časa! Idi! Samo mene ostavi na miru! Neću ja tamo! Jok! (KIV, 208)

Kad su državni interesi u pitanju svaka strana prihvata istinu koja joj odgovara, kao kad komisija utvrđuje mjesto nizamske kule i crnogorske stražare. Obje su strane tvrdile da su se ovi objekti oduvijek nalazili tu gdje jesu, iako su znali da nije bilo tako. (KIV, 214)

Za čovjeka koji čeka da mu se žena porodi Bašič kaže da izgovara neke nemušte riječi, koje nisam mogao da razumijem. Neku molitvu, ali i nije molitva, u njoj sluđeno ponavlja izmišljene riječi, koje nisu bile iz nekog jezika, „već njegov bol preobraćen u molitvu, koja je sastavljena od isprekidanih jauka i ridanja". (BA, 99)

Ovakvi opisu mogu biti inspiracija za diskurs analizu.

Oponašanje drugoga. Dok je knjaz govorio o svojim utiscima o Stambolu i ljepoti koju je vidio, prije svega lijepe žene, lijepe kao labudice i hurije, Ibrahim se prisjetio Knjige crnogorskog pjesnika i vladike, koju su na Cetinju svi napamet znali, a oni neće i ne umiju „drugačije da govore i misle ni o najobičnijim stvarima. No, kad nešto i sami kažu, žele da liči na pjesmu iz te Knjige. Što je dalje od nje to im je nerazumljivo i tuđe. Ona se više ne uči, nasljeđuje se rođenjem i prima s majčinim mlijekom". Zato knjaz umjesto svojih stihova recitira vladičine, koji je pjevao o ljepotama Stambola iako u njemu nikada nije bio. Pa kao da knjaz, koji je izbliza sve vidio, više vjeruje onomo što je vladika napisao. (KIV, 258) Lijepo je knjaz pred gostima govorio o Stambolu, ali po uzoru na vladičino pjevanje, knjaz je napiso i rugalicu: „Oj Stambole gade pravi, / Nečistoće punan svake,/ Kad sam tobom proći mora'/ Držao sam nos u šake." Ibrahim zaključuje: Ni u ruganju se nije moglo pobjeći od vladike. (KIV, 261)

O onima koji brišu napisano. Husein Bašić slikovito opisuje ljude koji uništavaju ono što je zapisano čak i u kamenu. Uništavanje turskih zapisa na česmama na našim prostorima bila je uobičajena praksa. Neko je, kaže Bašić, mnogo ljuto ištetio turski zapis na ploči zazidanoj u kamen, „jer samo oni koji izlijevaju srdžbu i gnjev mogu tako napola da ostave svoju žrtvu, pošto su joj zadali nekoliko snažnih i dubokih uboda, dok ih ne zahvati umor i prođe bijes". (PT, 123)

O prevođenju. Teorija prevođenja je također jezička disciplina. Bašić nam opisuje različite stavove dvojice ljudi koji su prevodili jedan oštećeni zapis sa česme. Jedan je zagovarao tezu da je bolje prevoditi doslovno svaku riječ, drugi, da se „u ovakvim zapisima nikad ne prevodi doslovno kako piše, već ko ima dara za to, treba da pogodi, makar i približno, pjesnikovu misao. A s prevođenjem je uvijek tako, to mu dođe kao da prevrneš kaporan, i jeste i nije isti kaporan". (PT, 124)

O promjeni imena ljudi i ulica. Odlaskom Osmanlija Bošnjacima su novi gospodari počeli mijenjati imena, kao onda kada je bilo pokrštavanje u Plavu i Gusinju. Bašić priča u *Neviđenoj zemlji* da Galjo postao Gavro, Ema Fema, Bejto Anto itd. (68)

Kod nas se stalno mijenjaju imena ulica. Našavši se u Beogradu, jedan Bašićev lik kaže da je obišao cijeli grad i da od pedeset dvije ulice „čija je imena pobrojao Čelebi Evlija, nije našao ni jednu da se zove kako se prije zvala." (PT, 130)

Bašić u *Kolovratu* ironizira i objašnjava kako je Komisija za udešavanje sadašnjosti mijenjala imena institucija: Demokratsko društvo za ubijanje pasa lutalica, bit će Demokratska zajednica udruženih šintera, Demokratski forum za zaštitu imena i likova naših novih vođa, odsad će se zvati Demokratski savez za masovnu zaštitu socijalno ugroženih. (142)

Bašić u ulozi dijalektologa. Priređujući svoje ANTOLOGIJE usmene književnosti Bašić se opredijelio za ono što tradicionalno pripada Bošnjacima koji žive (ili su živjeli) na prostorima Crne Gore i Srbije, ali primarno za ono što ima umjetničku vrijednost. Napominje da je na prostorima Srbije Vuk S. Karadžić zabilježio veliki broj lirskih, muslimansko-bošnjačkih pjesama, odnosno „turskih", za koje Bašić tvrdi da „predstavljaju umjetničke bisere u njegovim zbirkama". (A1: 8) Neke je ispod naslova obilježio slovim T, a neke nije, i to one „koje se mogu uvrstiti u umjetnički najuspjelije pjesme u cijeloj Vukovoj zbirci (*Srpske narodne pjesme*, knjiga prva, Beć, 1841), kao naprimjer *Smrt Omera i Merime*.

Bašić, kao vrstan dijalektolog, objašnjava kako je jezički oblikovao pjesme, s obzirom na to da je našao veliki broj razlika u istim pjesmama; nekada u jednoj jedinoj riječi, nekada u cijelom stihu, nekada u ličnim imenima i toponimima. Morao je pjesme adaptirati, naročito one poznate na širem području bivše nam zajedničke domovine. Kaže da se morao osloboditi jezičkih nepravilnosti i „iskvarenosti" te isključiti određene specifične govorne crte „kojih nema u bošnjačkom jeziku", kao što su „izvjesne riječi sa poluglasovima i nazalima", koje se upotrebljavaju u plavsko-gusinjskom govoru, ili „zamjena i ispuštanje pojedinih glasova u govoru podgoričkih muslimana". (A1: 12) Pjesme nastale u muslimanskoj sredini bilježili su Srbi i Crnogorci u varijanti njihovih govora, ali i stranci, kao Rus Pavle A. Rovinski i Čeh Ludvik Kuba, pa ih je Bašić uspoređivao s njihovim izvornim oblicima, koje je pronalazio u narodu, raznim arhivama, publikacijama itd. Kaže da je izvršio dosljednu ijekavizaciju tekstova, „budući da je ijekavski izgovor jedna od temeljnih karakteristika bosanskog (bošnjačkog) jezika". Napominje da

je zadržao izvjesne nedosljednosti svojstvene sandžačkim govorima, što čini „specifičnost ovog jezičkog prostora u različitim zamjenama i refleksima staroslovenskog glasa **ѣ** (jat)". Ponekad je ostavljao i nepravilne padežne oblike, ali i druga odstupanja od norme standardnog jezika. Ispravio je očigledne štamparske i druge greške zapisivača i kazivača. (A1: 12) Tvrdi da su lirske pjesme Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije „motivski, sociološki, običajni i leksički najbliže i najsličnije bošnjačkim narodnim pjesmama iz Bosne i Hercegovine". (A1: 13)

Bašić vrlo lijepo uočava da postoje izvjesne leksičke razlike u sevdalinkama nastalim u urbanim i ruralnim sredinama. Kulturno razvijenim sredinama smatra Pljevlja, Novi Pazar, Podgoricu, Heceg Novi, Užice, Beograd, a rurano obilježje imaju Tutin, Rožaje, Sjenica, Plav. U mjestima s urbanom arhitekturom nalazimo *mahale, šadrvane, hamame, džamije, minderluke, sofe, ašik-pendžere* itd.

Bašič govori i o tome da je utjecaj motiva i leksike albanskog življa izraženiji u lirskim pjesmama koje žive u tradiciji plavsko-gusinjskog, rožajskog i sjeničko-tutinskog življa. Jezik je u lirskim pjesmama pljevaljskog, bjelopoljskog, novovaroškog i novopazarskog kraja znatno „čistiji". (A. 15)

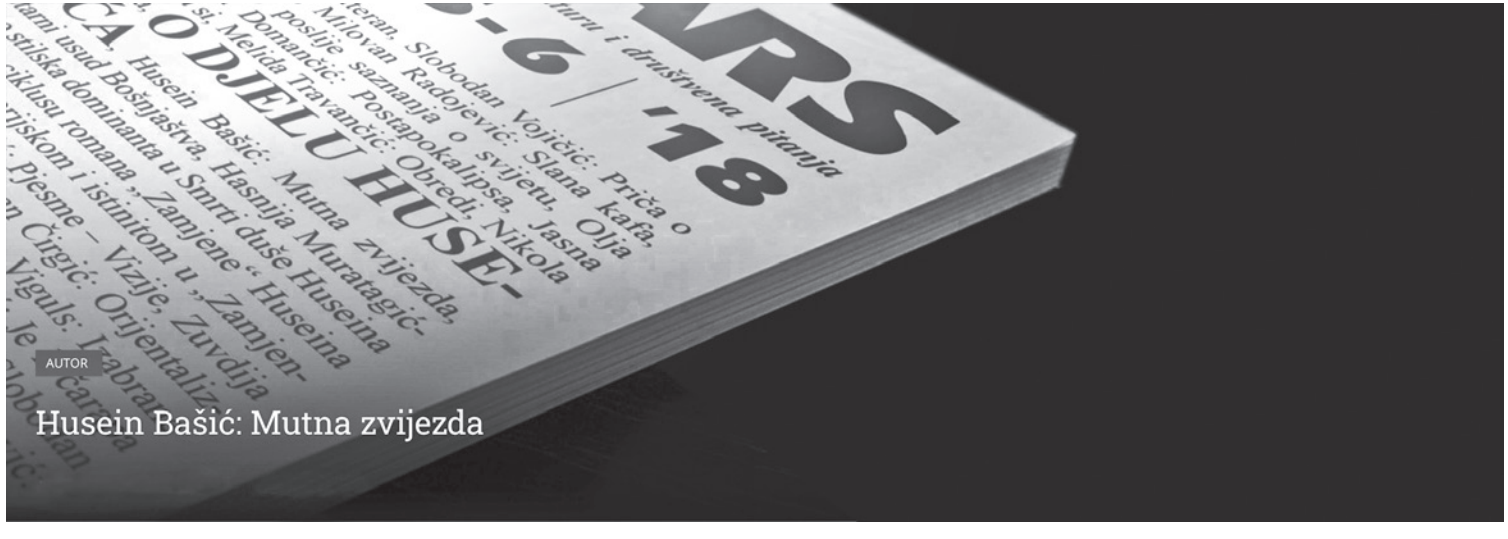
Nalazimo i to da Bašić govori o tome da su mnogi epski događaji „opjevani dvojezično na bošnjačkom i albanskom jeziku", te da su pjevači kojima je materni jezik bio albanski u toku pjevanja prevodili pjesme s albanskog jezika na „bošnjački", i obrnuto. (A2: 13-,4)

Bašič objašnjava da je iz A1 izostavio neke verzije pjesama koje je zapisao Pavle Rovinski od pravoslavnih kazivača, u varijanti vasojevićkog jezičkog govora, jer odudaraju od bošnjačkog jezičkog obrasca u kome su najprije ispjevane i u tom liku sačuvane. I sam Rovinski, u svom djelu ČERNOGORIJA, za lirske pjesme kaže da nisu čisto crnogorske, što zaključuje po sadržaju i životnim okolnostima u njima naslikanim (pokućstvo, ženske haljine i dr.). Međutim, on će za ove pjesme reći da su „opštesrpske" i da se pjevaju po „srpskim krajevima". Bašić se s razlogom pita kako nešto što nije ni srpsko ni crnogorsko, zabilježeno na prostorima Crne Gore, može zvati srpsko, a ne recimo crnogorsko. Dobro je što Rovinski nije ništa mijenjao u pjesmama, jer je smatrao da za tim nema nikakve potrebe, tj. što se nije poveo za Vukom, koji je, kako je odveć poznato, redigovao usmene narodne umotvorine. Rovinski se zanimao za izvornost pjesama, a ne toliko za njihov jezik i njihovu umjetničku vrijednost. Zahvaljujući tome, u zapisima Rovinskog sačuvano je *h* (*behar, sahat*) u svim pozicijama, toliko prisutno u govoru bošnjačkog naroda, kao i prepoznatljiva leksika (kao u *Jagodica ispod sulifica*, /*Bijelog čela ispod tunofesa*, jasno se vidi da se pjeva o muslimanskoj djevojci). Rovinski je uočio da pjesme imaju određene specifičnosti, koje nije htio ili nije umio precizirati, ali i to da ih pjevaju svi bez obzira na konfesionalne i druge razlike.

To znači da su pjesme imale zavidnu umjetničku vrijednost. No, one su se mogle razlikovati, „tu razliku zapažaju i sami Crnogorci“, kaže Bašić (što se da vidjeti u porodičnom životu i odnosu prema ženi), i zaključuje da su brojne pjesme koje je zabilježio Rovinski, od raznih pjevača, „prvobitno nastale u muslimansko-bošnjačkoj sredini, da su motivski, sociološki, običajno, leksički, etički i etnički prepoznatljive kao bošnjačke pjesme, a da su svojim kvalitetom, pitkošću i ljepotom iskaza postale šire poznate i usvojene“. (A4: 45)

U Aı Bašić se osvrće na svatovske pjesme nastale u Mrkojevićima, koje je zabilježio Jovan Vukomanović u tekstu „Svadba u Mrkovićima“, i konstatira da se one znatno razlikuju od muslimanskih lirskih pjesama nastalim na prostorima koji su duže bili pod turskim kulturnim i civilizacijskim utjecajem. „Jezik u ovim pjesmama nije dosegao bogatstvo i harmoniju suptilnog amalgama od koga je sazdana usmena bošnjačka lirika, naročito *sevdalinka*, kao predominantni tip ove poezije“. (21) Navodi Vukomanovićeva zapažanja da u mrkovićkom govoru ima puno ekavizama, da se upotrebljava *ge* umjesto *gdje*, da se u svim pozicijama izostavlja *h*, čak i u vlastitim imenima, i zaključuje da je to prisutno u starocrnogorskim govorima.

Pjevačke inovacije. Uspoređujući sandžaćke epske pjesme s drugim epskim pjesmama, Bašič govori kako odabrani pjevači, kao Čor-Huso, Avdo Međedovič, Salih Ugljanin i dr., u trenucima nadahnuća, ispunjeni radošću što ih sluša mnoštvo slušatelja, u sandžačke *krajišnice* unose nove riječi, nova poređenja, nove jezićko-stilske obrte,

pa su slušatelji upijali svaku njihovu riječ. (A2: 14) Inače su narodni pjevači, kaže Bašič, mnogo kitili pjesme, pa su često povedeni zvukovnim efektima pjesmama narušavali prirodni slijed, pa i logiku pjesama. (A2: 15)

O riječima stranog porijekla. Zna se da je veliki broj riječi orijentalnog porijekla ušao u naš(e) jzik(e). Bašić napominje da naši ljudi, odrasli s jednom kulturom i običajima, u najtežim trenucima ne nalaze naše riječi, one im se čine „slabe i nemoćne da se suoče s uvijek iznenadnom i strašnom blizinom smrti, koja nam ispred očiju uzima najdraže" Zato, nazdravljujući glavu ocu umrlog djeteta, Ibrahim u KIV kaže *Allah rahmetejle*. (72)

U TG Bašić pokazuje kako su našem čovjeku postale bliske riječi iz ruskog jezika, onda kada shvata da ga Osmanlije guraju u smrt čak i kada je njihov pad na vidiku. Doživljava ih kao naške. Glavnom junaku u TG, na mejdanu, ruski vojnik kaže: - Ne, brat, moj! – čujem naške riječi iz vrelih usta pribijenih uz moje uho. Ne ubit mene, ne ubit ja tebe! Mi braća! Braća!... (...) Trgoh handžar da ga udarim u srce, ali ruka mi zamrije od onih riječi: „Ne brat moj!" u kojima je bilo to srce koje sam htio da probodem. Raziđosmo se nijemo, kao mrtva braća u mimohodu, kako se niko dosad nije razminjivao na mejdanu, neobavljena posla. (114-115)

Avdo Međedović je devet godina bio u turskom askeru, naučio je vojničke vještine i turski jezik, pa je zato brojne orijentalizme lahko i vješto prilagođavao i „ukomponovao u svoj bošnjački jezik". Bašić tvrdi da nijedno epsko djelo nema toliko orijentalizama koliko ih ima Međedovićev ep *Ženidba Smailagić Meha*. (A4: 195) Svakako ih je i sam često upotrebljavao, jer su i danas veoma prisutni u govoru Bošnjaka.

Bašić u ulozi kodifikatora maternjeg jezika. Ovaj se pisac pita odakle ekscerpirati građu za rječnike „maternjeg (bošnjačkog) jezika" (A4: 197), te odgovara, da *Ženidba Smailagić Meha* Avda Međedovića treba da bude prvo i temeljno djelo iz koga treba uzimati građu za rječnik bosanskog, odnosno, kako piše Bašić, bošnjačkog jezika, „jer ni jedno drugo djelo ne sadrži toliko jezičke raskoši i bogatstva prilagođenog duhu i mogućnostima našeg jezika", zato što je to bio jezik kojim se općilo, tj. bio je „živi jezik", pa se lahko, bez rječnika i prevodilaca mogao razumjeti. (A4: 197). Međedović je umro 1953. godine. Ovo bi, kaže Bašić morali imati u vidu budući pisci gramatika i pravopisa, jer jezik Avda Međedovića „pokazuje siguran put u zlatonosnu jezičku žicu koja vodi u zapretana jezička vrela, koja u spoju s jezičkim inovacijama, ili 'rastom jezika', figurativno kazano, daju mogućnost širokog i bezgraničnog jezičkog izraza, što nije samo nacionalno bogatstvo naroda, već njegova *zlatna sehara*, tj. duhovna riznica, u kojoj čuva svijest i znanje o sebi, ali i o svemu drugome što treba da zna". (A4: 198)

Zaključak. Iz ovih nekoliko napomena, možemo zaključiti da je Bašić bio dobro upućen u jezik i bogatu literaturu o jeziku, jezičkim pojavama i problemima, te da je iz cjelokupnog njegovog djela prepoznatljiv Husein Bašić, pisac, ali i profesor književnosti i jezika. On je sretno spojio prirodno znanje jezika, odnosno on je svom umijeću pisanja pridružio teorijska znanja o jeziku. Bjelinski je govorio da „gramatika ne daje talenat, ali talentu daje veliku snagu". (Cit. prema: Polovina 1992: 156) Jednostavno, Bašić je pokazao da ima posebnu moć opažanja, da registrira neke jezičke pojave koje inače promiču običnim ljudima, pa i lingvistima.

IZVORI

BA – Bijeli Azijati, Almanah, Podgorica, 2000.
Č – Čuma, Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, Podgorica, 1997.
KBK – Kapija bez ključa, Almanah, Podgorica, 2000.
KGBK – Kad su gorjele božije kuće, Almanah, Podgorica, 2002.
KIV – Kosti i vrane, Almanah, Podgorica, 2000.
PT – Pusto tursko, Almanah, 2000.
TG – Tuđe gnijezdo, Almanah, Podgorica, 2000.
U – Uzma, Udruženje književnika Crne Gore, Titograd, 1986.
K – Kolovrat, DAMAD, Novi Pazar, 1993.
NZ – Neviđena zemlja, Grafički zavod, Titograd, 1973.

LITERATURA

BAŠIĆ, H. (2003): ***Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore*** / Antologija, u tekstu obilježeno sa A1, Almanah, Podgorica

BAŠIĆ, H. (2003): ***Usmena epika Bošnjaka iz Crne Gore*** / Antologija, Almanah, A2, Podgorica

BAŠIĆ H. (2003): ***Usmena proza Bopšnjaka iz Crne Gore*** / Antologija, Almanah, A3, Podgorica

BAŠIĆ, H. (2003): ***O usmenoj književnosti Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije***, A4, Hrestomatija

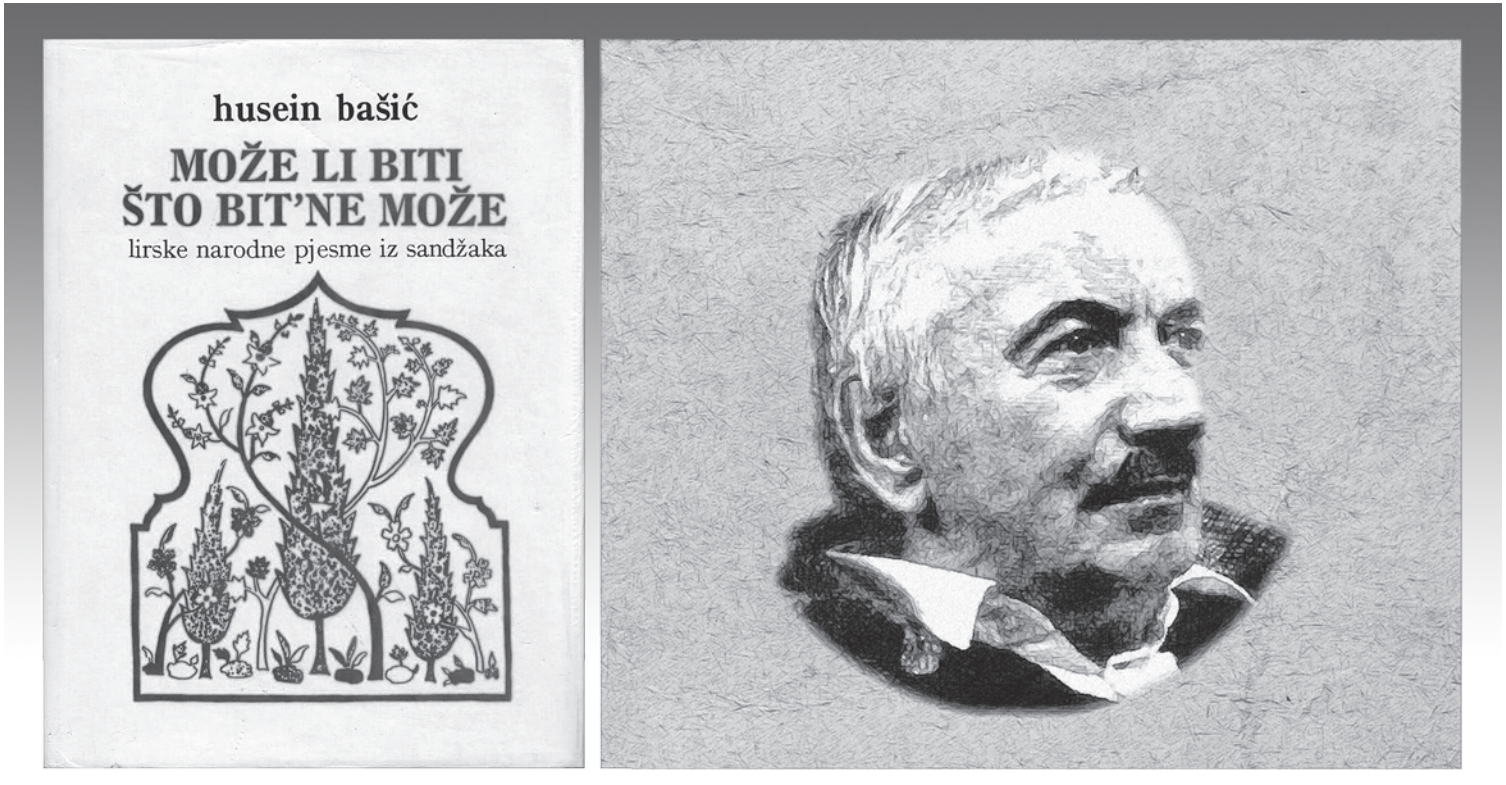
GUIRAUD, P. (1953): ***Jezik i versifikacija u djelu Paula Valéryja***, Pariz

POLOVINA, V. (1992): ***Ogledi iz opšte lingvistike***, Naučna knjiga, Beograd

REDŽEPAGIČ, J. (2007): ***Na raskršću vremena od Kapetanovića do Mušovića***, Libri shkollor, Priština

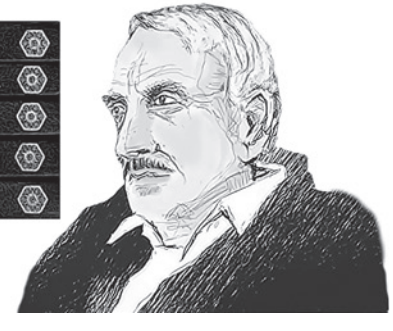
ULLMANN, ST. (1963): ***Principi semantike***, Oxford

VUKOVIĆ, N. (2000): ***Putevi stilističke ideje***, Jasen, Podgorica – Nikšić

Rođen je 1. II. 1938. u Brezojevicama kod Plava. Završio je filozofski fakultet. ... Stvaralački period Huseina Bađića je trajao bezmalo pola vijeka.
... Jedinstven po svom stvaralačkom opusu, Bašić je bio osoben i po svom intelektualnom angažmanu. Jasno je prepoznavao zlo i veoma hrabro i istrajno pokazivao da je kao pisac iznad svega humanista koji nije spreman da paktira i koketira s zagovornicima rata, mržnje i izločina. (Š. Rastoder, 2008.)

Knjigu pišu gusinjske đevojke,
Pa ju šalju paši Ali-paši:
„Aman, pašo, aman, Ali-pašo,
Pušćaj nama momčad Gusinjane,
I Plavljane, sive sokolove,
Ostadosmo mlade neudate,
Isprošene, a ne dovedene,
Dovedene, a ne poljubljene,
Upuhljaše s medom gurabije,
Izagnješe kape rešmajlije,
Na džamove puholj popanuo,
Iz sokaka trava izniknula,
Bez momaka i bez đevojaka".